

Radvilė Racėnaitė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus mokslo darbuotoja.

Moksliniai interesai: lietuvių pasakojamoji tautosaka, tautosakos ir rašytinės kūrybos sąveika, ikikrikščioniškosios baltų pasaulėžiūros relikvai vėlyvajame lietuvių folklore, postfolkloras.

Tel. (8 ~ 5) 2629 825.

El. paštas: radvile@liti.lt

Radvilė Racėnaitė – PhD in the Humanities, Research Fellow at the Department of Narrative Folklore, the Institute of Lithuanian Literature and Folklore (Vilnius).

Research interests: Lithuanian narrative folklore, the interrelationship of the narrative folklore and literary work, relicts of the Pre-Christian Baltic world outlook in the late Lithuanian folklore, post-folklore.

Phone: (+370 ~ 5) 2629 825.

E-mail: radvile@liti.lt

Radvilė Racėnaitė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

PASTANGOS PAVEIKTI VAIKO LIKIMĄ LIETUVIŲ TRADICINĖJE KULTŪROJE

Anotacija

Straipsnyje analizuojama, kaip lietuvių tradicinėje kultūroje maginėmis priemonėmis mėginta paveikti vaiko likimą. Chronologinės pagrindinių tiriamų duomenų ribos apima XIX a. pabaigą – XX a. vidurį. Nagrinėjami papročiai ir tikėjimai, susiję su kai kuriais gimtųjų etapais bei krikštynų apeigomis. Šie duomenys gretinami su stebuklinėmis pasakomis bei mitologinėmis sakmėmis, kuriose vaizduojamos su krikštynomis susijusios mitinės būtybės. Aptariama naratyvuose iškeliamas pagarbaus elgesio su tokiomis esybėmis svarba ir parodoma, kaip nuo to priklauso būsimas vaiko likimas. Analizuojamas įsitikinimas, kad tam tikri vaiko artimųjų veiksmai, gero palinkėjimai ir prakeiksmai gali paveikti jo ateitį. Tikėjimai magiška kuriamąja ar griaujamąja žodžių galia yra susiję su vaizdiniu apie kokybiškai nevienodas – „geras“ ir „blogas“ – laiko atkarpas. Prieinama prie išvados, kad lietuvių tradicinėje kultūroje būsimas vaiko gyvenimas yra modeliuojamas, siejant veiksmą, žodį bei laiką.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: mitologiniai tikėjimai, liaudies papročiai, stebuklinės pasakos, mitologinės sakmės, likimas, laimė, nelaimė.

Abstract

The article analyses the ways to influence child's fate by magical means in Lithuanian traditional culture. Chronologically, boundaries of the main data researched are from the end of the 19th to the middle of the 20th century.

Beliefs and customs related with some phases of rituals of nativity and rituals of christening are examined. This data is compared with tales of magic and belief legends that depict

mythological beings connected with christening. The importance of treating mythological beings respectfully that is pointed up in narratives is discussed and the impact of corresponding conduct on child's future is shown. Convictions that certain actions performed by child's family members, felicitations of happiness and curses might subsequently influence his future are analyzed. Beliefs in productive or destructive magical power of words are connected with concept about different in quality – “good” and “bad” – phases of time. Conclusion is drawn that in Lithuanian traditional culture child's future life is shaped by the integration of action, word and time.

KEY WORDS: mythological beliefs, folk customs, fairy tales, belief legends, fate, fortune, misfortune.

Įvadas

Žmones visuomet domino egzistenciniai klausimai. Lietuvių tradicinėje pasaulėžiūroje ryški samprata, kad būties kokybė (laimė ar nesėkmės, turtas ar skurdas), gyvenimo trukmė, vedybos ir mirties aplinkybės yra nulemtos gimimo metu. Lietuvių sakytinėje tautosakoje galima išskirti dvi ryškesnes su likimu siejamų vaizdų grupes. Tai tikėjimai, kad laimės lemia ateitį žmogui gimstant, ir įsitikinimas, jog kiekvienas asmuo turi savo laimę-dalią, kuri visą gyvenimą juo rūpinasi (Vėlius 1977, 56)¹. Sakmėms bei pasakoms būdingesni tradiciniai siužetai, kuriuose atskleidžiama, kaip laimės naujagimiui išpranašauja vienokią ar kitokią gyvenimo eigą (iš anksto pasako, ką vaikas ves arba kada ir kaip mirs), taip pat nusako jo būsimą materialinę padėtį. Remiantis šiais iš anksto apibrėžtais gyvenimo-mirties ir turto-skurdo parametrais, galima spręsti apie tai, koks – laimingas ar nenusisekęs – yra žmogaus gyvenimas (Greimas 1990, 193)². Tikima, kad gyvenimo pradžioje skirto likimo pakeisti beveik neįmanoma. Ypač sunku išvengti pranašysčių, susijusių su vedybomis ir mirtimi. Tradicinėje kultūroje suvokiant egzistenciją kaip iš anksto nulemtą, reikšmingesnis tampa skatinimas nesipriešinti likimui, nebandyti jo keisti, nes jis vis tiek išsipildys (Цивьян 1994, 123)³. Nepaisant fatalistinio būties ypatumų traktavimo, tikrovėje mėginta imtis papildomų maginių priemonių, siekiant teigiamai paveikti būsimą vaiko gyvenimą, jo fizines, psichines ir moralines savybes, dalingumą. Tuo požiūriu ypač reikšmingu laikytas gimtųjų ir

¹ Vėlius N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977.

² Greimas A. J. *Tautos atminties beiškant: apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas – Chicago: A. Mackaus knygų leid. fondas, 1990.

³ Цивьян Т. В. *Человек и его судьба – приговор в модели мира. Понятие судьбы в контексте разных культур*. Москва: Наука, 1994.

krikštynų laikas. Tikėta, kad vaiko likimą netikėta linkme pakreipti galima ir vėliau, kai jis neatsargiai sukeikiamas.

Straipsnio tyrimų objektas – lietuvių liaudies papročiai, mitologiniai tikėjimai, stebuklinės pasakos, mitologinės sakmės, susijusios su žmogaus likimo klausimais ir galimybe tą likimą paveikti. Chronologinės pagrindinių tiriamų duomenų ribos apima XIX a. pabaigą – XX a. vidurį. Kartais pasitelkiami kitų tautų folkloro kūriniai. Ši etnografinė ir folklorinė medžiaga nagrinėjama analitiniu aprašomuoju ir istoriniu lyginamuoju metodais.

Straipsnio tikslas – aptarti būdus, kuriais, liaudies nuomone, galima paveikti vaiko likimą gimtųjų ir krikštynų laiku bei kasdieniu metu.

Su įvairiais gimtųjų etapais ir krikštynomis susiję liaudies tikėjimai bei tuo metu atliekami ritualiniai veiksmai išsamiai aptarti ne vienoje etnologinio pobūdžio studijoje (žr. Paukštytė 1999, Paukštytė 2008, Račiūnaitė 2002, Vyšniauskaitė 1964, Vyšniauskaitė 1967 ir kt)⁴. Šiame straipsnyje tikėjimų ir papročių medžiaga gretinama su stebuklinėmis pasakomis bei mitologinėmis sakmėmis.

Folkloristė Bronislava Kerbelytė yra atkreipusi dėmesį, kad mitologinių sakmių herojaus-žmogaus elgesys ir tikrų apeigų dalyvių atliekami veiksmai neretai būna panašūs. Todėl sakmėje iliustruojamą situaciją galima apibendrintai išsakyti tikėjimo teiginiu ar rasti panašumų su žodžiu išreikštu papročiu; skiriasi tik jų struktūra (Kerbelytė 1998, 145–152; Kerbelytė 1999, 53–59)⁵. Tikėjimų ir papročių atspindžius yra iš dalies išlaikiusios ir pasakos. Sugretinus mitologinių sakmių ir pasakų elementus su tikėjimais bei papročiais, galima geriau suprasti ir lietuvių tradicinei pasaulėžiūrai būdingus likimo vaizdinius.

⁴ Paukštytė R. *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Diemedžio leidykla, 1999; Paukštytė-Šaknienė R. *Gimtuvės. Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė-Šaknienė. Lietuvių šeima ir papročiai*. Vilnius: Mintis, 2008, 434–482; Račiūnaitė R. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga – XX a. vidurys)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002; Vyšniauskaitė A. *Šeimos buitis ir papročiai. Lietuvių etnografi jos bruožai*. Red. A. Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, 449–526; Vyšniauskaitė A. *Lietuvių šeimos tradicijos*. Vilnius: Mintis, 1967.

⁵ Kerbelytė B. *Pasakos ar mitai? Darbai ir dienos*, t. 6 (15). Kaunas, 1998, 145–152; Kerbelytė B. *Folk Legends as a Means of Research into Customs. Darbai ir dienos*, t. 11 (20). Kaunas, 1999, 53–59.

Pastangos paveikti ateitį nuo vaiko pradėjimo iki gimimo

Tradicinėje lietuvių kultūroje tikėta, jog vaiko „elgesys, sveikata ir net likimas“ visų pirma yra susijęs su jo pradėjimo laiku bei moters elgsena visą nėštumo laikotarpį (Račiūnaitė 2002, 42). Vaiko gyvenimo kokybei įtakos gali turėti tiek ir emocinė besilaukiančiosios būseną, tiek ir konkreti jos veikla. Pavyzdžiui, manyta, kad nėščios moters patirtas išgąstis ar tiesiog susinervinimas gali „tokiu ar kitokiu būdu atsiliepti būsimąjį vaiko sveikatai, blogon pusėn nulemti jo likimą“ (Krėvė 1933, 31)⁶. Be to, tikėta, jog „ką darys nėščia moteris, tai tą patį darys ir vaikas: jei vogs – bus vagis, pyks – bus pikčiurna, mušis – bus mušeika ir t. t.“ (BIVV, nr. 89).

Taip pat gyvavo įsitikinimas, jog nuo būsimos motinos poelgių apskritai priklauso gimsiančio vaiko gyvenimo arba mirties klausimas. Antai visoje Lietuvoje besilaukiančiajai drausta eiti „kūmystėn“, nes vienas iš vaikų mirs: krikštavaikis arba jos pačios vaikas (BIVV, nr. 500; BsJK, 372, nr. 14). Veikiausiai šis pamokymas remiasi mitologiniu supratimu, jog vienam iš dviejų vaikų atiteks antrojo gyvybinės galios. Ieškant papildomų argumentų šiai minčiai pagrįsti, prisimintini rytų slavų tikėjimai, kad žmogus tam tikru fantastiniu būdu gali kitam perduoti ar perimti kito asmens gyvenimo metus. Antai būta įsitikinimo, jog labai seni žmonės gyvena nebe savo, o jaunų, per anksti mirusių žmonių metus. Rusai apie tokį persenusį žmogų sako, kad jis svetimą amžių „valgo“ (*стал чужой век заедать* (SD I, 114, 450).

Sykiu galima pasiremti rytų slavų tikėjimais apie dviejų vaikų „sunešimo“ (*знос, снос*) keliamą pavojų (žr. PZ, 83–93). Sunešimas – tai tokia situacija, kai pirmą kartą susitinka dvi motinos, nešdamos ant rankų savo mažus vaikus. To vaiko, kuris bus laikomas žemiau už kitą, laukia bloga lemtis: jis gali tapti verksmingas, nusilpti, nustoti augti ir net numirti. Todėl kiekviena iš motinų stengiasi pirmesnė kilstelėti ar mestelėti savo vaiką aukšty, kad jis būtų sveikas ir greitai augtų. Tuo pačiu metu dar yra sakomas tam tikras užkalbėjimas, turintis sustiprinti atliekamų veiksmų rezultatą: „...mano vilkinis suėdė tavo ožkinį...“ (*...моё волчиное съест твоё козиное...*) (PZ, nr. 113, 114). Antroji motina savąjį vaiką gali apsaugoti

⁶ Krėvė–Mickevičius V. Krikštytųjų apeigos Dzūkijoje. *Mūsų tautosaka*, t. 7. Kaunas, 1933, 30–45.

kitu užkalbėjimu: „Kas pakelia, to [vaiką] tegul Dievas paima“ (PZ, nr. 119, 120) arba „Pametėjai [vaiką] aukštai, – kad užkastum giliai“ (PZ, nr. 121), ir tas kilstelėtas kūdikis turės mirti. Pavojų kelianti „sunešimo“ situacija susidaro ir tuomet, kai į namus, kuriuose yra mažas vaikas, ateina nėsčioji. Laikoma, kad tokiomis aplinkybėmis būtent nėsčioji gali pakenkti jau gimusiam vaikui (PZ, nr. 138).

Spėtina, jog ir minėtasis draudimas nėsčiajai tapti krikštamote remiasi panašiais, bet tarp lietuvių taip aiškiai neišreikštais arba jau primirštais mitologiniais tikėjimais apie artimo amžiaus asmenų (vaisiaus ir naujagimio) gyvybėms potencialiai pavojingą susidūrimo – „sunešimo“ – situaciją. Tačiau šiuo atveju panašus amžius tikriausiai nėra lemiamas veiksnys, nes tuomet bet koks vienmečių susitikimas galėtų baigtis tragiškai. Turbūt ne mažiau svarbus ir su ribine tapsmo situacija susijęs vieno, dar negimusio, ir kito, dar nepakrikštyto, vaikų statusas. Antai vienas iš jų, kaip vaisius glūdintis motinos iščiose, dar apskritai nėra tapęs gyvųjų pasaulio atstovu, o antrasis dar nėra pakrikštytas, taigi nėra krikščionių – „tikrų“ žmonių – bendruomenės narys (Кормина 1999, 222)⁷. Taigi abu vaikai dar nėra tapę visaverčiais ir visateisiais žmonėmis. Tai, jog aptariamuoju atveju reikšmingas yra aiškiai neapibrėžtas susiduriančių asmenų statusas, atskleidžia ir panašaus turinio, tik su vestuvėmis susiję lietuvių ir tolimesnių tautų tikėjimai. Pavyzdžiui, rumunai tikėjo, kad nėsčiajai negalima būti pamerge vestuvėse, nes būsimas jos vaikas gali mirti (Kretsu-Kantsyr 1995)⁸. Lietuviams žinomas draudimas susitikti dviem vestuvių pulkams: „Jeigu viename sodžiuje yra dvejios veselijos, tai negalima abiem kartu išvažiuoti, nes jeigu išvažiuodami susitiks, tai vienam jaunųjų reiks (greit) mirti“ (BlML, nr. 1253). Matyt, mitologiniame plane tokia „pėrėjimo“ situacija kelia pavojų jos iki galo neįveikusių ir į naują egzistencijos etapą nepatekusių individų gyvybėms. Todėl ir besilaukianti motina skatinta paisyti tradicinių pamokymų bei draudimų, nes tai, liaudies įsitikinimu, turėjo užtikrinti gyvybę būsimam vaikui bei konkrečiai prisidėti prie gražios jo išvaizdos, malonaus būdo ar laimingo gyvenimo.

⁷ Кормина Ж. В. Институт крестных родителей в традиционной культуре. *Проблемы социального и гуманитарного знания*. Сборник научных работ. Вып. 1. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1999, 221–239.

⁸ Kretsu-Kantsyr J. Birth and Death in the Romanian Folk Belief [interaktyvus]. *Folk Belief Today*. [Tartu]: Estonian Literary Museum, 1995; <<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/usund/ingl/>> [žiūrėta 2005 04 25].

Gimimo metu mitologiniame kontekste svarbus vaidmuo tekdavo pribuvėjai. Pavyzdžiui, pribuvėja, atskirdama kūdikį nuo motinos, galėjo nulemti jo būsimą profesiją. Manoma, jei pribuvėja berniukui „peiliu perpjaus virkštelę padėjusi ant maldaknygės – vaikas būsiąs kunigas, jei žirklemis perkirps – siuvėjas, perkirtus kirviu – dailidė“ (Račiūnaitė 2002, 48). Mergaitės virkštelę reikia pjauti ant kultuvės, tuomet, esą, ji bus gera darbininkė – skalbėja (BLVV, nr. 266 a) ar velėdama nebijos šalčio (BLVV, nr. 266 c), o jeigu mergaitei „perkirsi bumbą ant verpstės – bus verpėja“ (BLVV, nr. 270). Būdo bruožai, kuriuos tokiais magiškais būdais vaikui bandydavo suteikti pribuvėja, atskleidžia supratimą apie kaimo bendruomenėje reikalingais ar reikšmingais laikytus gabumus ir įgūdžius, amatus bei profesiją.

Visi žmonės apskritai vengė bet kuriuo paros laiku palikti peilį ašmenimis į viršų. Net sakyta, jog ir tuomet, jei žmogaus namai degtų, o jis pamatytų peilį atvirkščią padėtą, tai pirma turėtų pulti tą peilį ant šono paversti ir tik tada skubintis ugnies gesinti (BsJK, 224, nr. 114). Be to, manoma, kad visus peilius, ylas, kaltus bei kitus aštrius daiktus reikia paslėpti ar net išnešti iš trobos moteriai gimdant – tada gimdančioji kentės mažesnius skausmus, o vaikas gims sveikas (Paukštytė 1999, 54).

Daugybė liaudiškų tikėjimų paaiškina, kodėl gimimo metu elgesys su aštriais įrankiais yra gana griežtai reglamentuotas. Žmonių manymu, „toj valandoj [kai peilis guli ašmenimis į viršų] gimęs žmogus pasipjauna“ (Krėvė 1925 b, 369); „kas tą minutę gims, tai peiliu pasipjaus“ (BLVV, nr. 256 a); „žus nuo peilio“ (BLVV, nr. 259 b). Tikėta, jog tokiu laiku gimęs asmuo gyvenimą baigs savižudybe: toks žmogus „nemiršta savo mirtimi, bet pats galą pasidaro“ (BlML, nr. 41); „žmogus, kuris tą valandą gims, sau galą pasidarys“ (Elisonas 1925, 352)⁹. Kitur manoma, kad toks asmuo užaugęs pats taps žmogžudžiu (BsJK, 172, nr. 2), galvažudžiu (BLVV, nr. 256 b) ar plėšiku (Višinskis 1964, 216)¹⁰. Savitai šią sampratą išreiškia Biržų krašte užrašytas tikėjimas, jog „toje valandoje gimusioji dalis nusipjauna“ (BKrT, nr. 588). Todėl „kas toj valandoj gimst, tai bus nelaimingas – vis kai ant peilių stovės“ (BsJK, 254, nr. 357). Verta paminėti, kad peilis latvių

⁹ Elisonas J. Burtai, Panevėžio apskr. rinkti. *Tauta ir žodis*, kn. III. Kaunas, 1925, 341–363.

¹⁰ Višinskis P. Antropologinė žemaičių charakteristika. Povilas Višinskis. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1964, 129–237.

mitologijoje laikytas Laimos atributu (Šmitas 2004, 46)¹¹ ir taip pat sietas „su likimo atidalijimo, „atriekimo“ funkcija“ (Vaitkevičienė 2002, 137)¹².

Taigi matėme, kad net niekaip su naujagimiu nesusiję pašaliniai žmonės galėjo tolesnį tuo metu gimusio kūdikio likimą pakreipti į blogąją pusę. Netinkamai elgdamiesi su aštriais daiktais, jie galėjo simboliškai atidalyti naujagimį nuo jo laimės.

Krikštynų aplinkybės ir vaiko likimas

Vaiko ateičiai įtakos turėjo ir jo krikšto aplinkybės. Tai, jog krikštatėvius su krikštavaikiais sieja ypatingas ryšys, nusitęsiantis net į anapusybę, iliustruoja tikėjimas, jog po mirties vėlės atpažįsta tik krikšto tėvus, o tikrieji tėvai joms atrodo kaip pelų maišai (Krėvė 1933, 38 = BIVV, nr. 589 a). Daugiau dėmesio tautosakoje sulaukė samprata, kad krikšto tėvų elgesys gali paveikti kūdikio gyvenimą bei jo likimą šiame pasaulyje. Todėl kūmų elgsena būdavo reglamentuojama įvairių draudimų bei skatinimų elgtis deramai (Račiūnaitė 2002, 52–53). Vaikui vargingą gyvenimą lemdavo žmonių atsisakymas tapti jo krikštatėviais. Mat, tikėta, jeigu „tėvų į kūmus prašomas asmuo neina, tai toks kūdikis būna *be dalios*“ (BIVV, nr. 476). Taip manyta, remiantis įsitikinimu, jog krikštatėviai dalį savosios laimės perleidžia krikštijamajam. Todėl kūmais kviesdavo pasiturinčius, apylinkėse gerbiamus asmenis, t. y. tokius, kurie patys turi gerą dalią, yra laimingi. Be to, šeimoje, kur dažnai mirdavo maži vaikai, tinkamai parinkti krikštatėviai, kaip tikėta, galėdavo naujagimį apsaugoti nuo gresiančios mirties. Tokiu atveju tėvai sutardavo, jog kūmu bus tas žmogus, kuris pirmas ateis į namus (BIVV, nr. 524), o kartais prašydavo į krikštatėvius net atsitiktinai sutiktą asmenį (Slaviūnas 1947, 211)¹³.

Sykiu egzistavo ir perspėjimų, kokiomis aplinkybėmis krikštatėvis savąją dalią gali iš viso prarasti. Pavyzdžiui, manyta, kad tuomet, kai „mergaitė pirmą kartą neša krikstan mergaitę, o jaunikaitis berniuką, tai tada <...> visą dalią atiduoda tam vaikui“ (BIVV, nr. 491). Taip pat egzistavo ir

¹¹ Šmitas P. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai, 2004.

¹² Vaitkevičienė D. Laima gimtuvėse ir krikštynose. *Tautosakos darbai*, XVI (XXIII). Vilnius, 2002, 123–139.

¹³ Slaviūnas Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. *Senoji lietuviška knyga: pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai pažymėti*. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1994, 165–214.

pamokymų, kaip žmonės gali savosios sėkmės pasidauginti, tapdami krikštatėviais. Antai manyta, jog tie asmenys, kurie sutinka būti socialiai nuskrįstę, ne santuokoje gimusių vaikų – *benkartų* – kūmais, patys tampa laimingi. Įprastai kaimo bendruomenėje buvo smerkiama tiek ir nesantuokinio kūdikio susilaukusi moteris, tiek ir pats vaikas (Račiūnaitė 2001, 85; Dundulienė 2002, 78–79)¹⁴, mažai kas norėjo tapti jo krikštatėviais. Tačiau tikėta, kad netekėjusių merginų vaikai būna gabesni, jiems geriau sekasi gyvenime (Paukštytė 1999, 35), nes, esą, „binkortai yra labai dalingi“ (BIVV, nr. 486). Todėl „į pirmas kūmas eik į mergės vaiko – turėsi laimingą gyvenimą“ (BIVV, nr. 485). Be to, manyta, jog pakrikštijus *benkartą* sėkmė lydės ūkiniuose darbuose (LTR 4545), kūmui seksis arkliai, o kūmai – kiaulės, karvės, linai (BIVV, nr. 487, 488). Taigi krikštatėviai, esą, galės gyventi iš ne santuokoje gimusio krikštavaikio dalios: pasak patarlės, „žydo ščesty negyvensi, o binkorto dalioj“ (BIVV, nr. 486). Rytų slavai įsitikinimą, kad nesantuokiniai vaikai yra labai dalingi ir dovanoja dalį savo laimės krikštatėviams, grindė tikėjimu, jog tokiems vaikams laimę skiria pats Dievas (SD I, 19).

Reikšmingais laikyti ir krikštynų dalyvių veiksmai bei vaikui skirti žodiniai susirinkusiųjų palinkėjimai. Manyta, jog „ko krikštynų dienoje, kūdikį bažnyčion išlydint, susirinkusieji palinkės, tas būtinai įvyks kūdikiui beaugant ir paskui suaugusiu žmogumi begyvenant“ (Krėvė 1933, 40). Žemaitijoje per krikštynų vaišes vaikelis būdavo perduodamas iš rankų į rankas, ir kiekvienas jam linkėdavo, kad „būtų turtingas, protingas, ilgaamžis, doras“ (Dundulienė 1982, 253)¹⁵. Kūdikio ateičiai svarbi buvo bendra krikštynų nuotaika. Pavyzdžiui, Dzūkijoje tikėta, kad triukšmingos krikštynos lemia vaikui laimingą gyvenimą: „geros ir linksmos krikštynos – gera ir linksma bus gyventi krikštinamajam kūdikiui; liūdnos, neturtingos krikštynos – liūdnas ir vargingas kūdikį laukia gyvenimas; niekur ir niekas jam nesiseks“ (Krėvė 1933, 40). Kad vaikas būtų „sveikas ir tvirtos kojos“, susirinkusieji turėdavo „pašokinėti visokius tuncius“ (DPSO, nr. 63). Norėdama, jog užaugęs vaikas būtų šokėjas, pribuvėja pati pašokdavo, lai-

¹⁴ Račiūnaitė R. Sáva ir svėtima žmogaus gyvenimo ciklo papročiuose. *Pasaulio liuanistų bendrijos darbai*, t. 5–6. I. *Tautinio tapatumo ir tautinės kultūros problemos*. II. *Lietuviai ir liuanistika už Lietuvos ribų XX a.* Vilnius: [baltos lankos], 2001, 83–91; Dundulienė P. *Senieji lietuvių šeimos papročiai*. 2-asis leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.

¹⁵ Dundulienė P. *Lietuvių etnografi ja*. Vilnius: Mokslo, 1982.

kydama kūdikį glėbyje (BlVV, nr. 554). Pasak apeiginę choreografiją tyrinėjusios Dalios Urbanavičienės, šokinėjimas į viršų, kūdikio kilnojimas ir mėtymas aukštyn per krikštynas „išilieja į visumą veiksmų, būdingų įvairioms gimimą, atgimimą bei augimą skatinančioms apeigoms“ (Urbanavičienė 2000, 63)¹⁶.

Latvių krikštynų dainas tyrinėjusios Daivos Vaitkevičienės nuomone, vaišėse, esą, dalyvauja ir pati Laima, ji „yra pirmoji, garbingiausia krikštynų viešnia“ (Vaitkevičienė 2002, 128). Taigi krikštynose linkint vaikui laimės, iš tiesų kreipiamasi į pačią Laimą ir taip mėginama išprašyti kūdikiui jos palankumo (Vaitkevičienė 2002, 136). Tai, jog anksčiau galbūt buvo tiesiogiai kreipiamasi į pačią Laimą, patvirtina ir Mato Pretorijaus pateiktos žinios. Jis pasakoja, kaip senovės prūsų krikštynų dalyviai, užgerdami vienas kitą, „šaukiasi Mergelės Marijos (*Panna Maria*) arba Laimės (*Layme*) pagalbos, kad kūdikis gautų krikštą ir nusipelnytų šventą vardą“ (BRMŠ III, 320).

Išvadą apie Laimos dalyvavimą krikštynų apeigose D. Vaitkevičienė daro, remdamasi daugiausia latvių folkloro medžiaga, o pagal ją rekonstruoja ir atitinkamus lietuviškus vaizdinius. Manytume, kad ir lietuvių tautosakoje galima rasti duomenų, jog krikštynų metu žmonės lanko įvairios mitinės būtybės. Štai vienoje mitologinėje sakmėje žmogus per krikštynas mato apie namus vaikščiojančią giltinę (BsV, sk. III, nr. 6 = VLD, 166). Eduardas Gizevijus, aprašydamas lietuvininkų XIX a. papročius, atkreipė dėmesį, jog per krikštynas, esą, „Giltinė, mirties deivė, turinti papratimą stovėti prie durų“, todėl kūma turi kūdikį išnešti ne pro duris, bet išeiti be jo ir paimti vaiką per langą (Gizevijus 1970, 144)¹⁷.

Pasakose ryškėja supratimas, kad mitinė esybė net gali tapti žmonių vaiko krikštamote. Pavyzdžiui, stebuklinėje pasakoje „Mirtis kūma“ (AT 332) vargdienio vaiko krikšto motina tampa pati giltinė, apdovanojanti krikštavaikį išskirtiniais gydytojo gebėjimais. Panašūs tikėjimai, tik šiuo atveju apie vyriškosios giminės mitines būtybes, krikštijančias vaiką, iliustruojami kitoje stebuklinėje pasakoje „Nepaprastas žirgas“ (AT 531). Šios pasakos variantuose neturtingas žmogus kūmu pasikviečia pakeliui sutiktą senuką,

¹⁶ Urbanavičienė D. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000.

¹⁷ Gizevijus E. Kai kurie dar prieš keletą dešimtmečių buvę lietuvininkų gimtųjų ir krikštynų papročiai. *Lietuvininkai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*. Vilnius: Vaga, 1970, 141–147.

kuris krikščtasūniui dažniausiai dovanoja vaško kumeliuką ar kokį nors kitą objektą, pavyzdžiui, nepaprastą „aukso obuoluką pasibovyt, kaip paaugs“. Užaugęs jaunuolis meta tą „obuoluką“ žemėn ir iš jo iššoka „arklys su aukso plaukais, su deimanto karčiais“ (BsLPI 3, nr. 121). Tikru žirgu virsta ir vaškinis kumeliukas. Taip vaikinai įgyja nepaprastą pagalbininką.

Tikriausiai artimo turinio vaizdiniai yra aktualizuojami ir kitoje stebuklinėje pasakoje „Miegančioji gražuolė“ (AT 410). Kūrinio variantuose teigiama, jog, „kai gimsta sūnus ar dukra, turi suprašyt visas deives, tai jos laimę skiria“ (LTR 4541 /146/), į krikštynas sukviestos dvylika „žiniūnkų“ karalaitę visaip laimina: „viena – turtais, kita – gražumu, trečia – meilumu...“ (BsOPS, nr. 189). Viename iš variantų pačios mitinės būtybės (šiuo atveju – 7 laumės) pakviečiamos būti krikštamotėmis (LTR 422 /142/).

Įdomu, jog šioje pasakoje mergaitės likimą lemia didesnis nei įprasta mitinių būtybių skaičius. Galbūt šis faktas aiškintinas jau istoriniuose baltų šaltiniuose minima tradicija į krikštynas kviesti ne vieną, bet kelias kūmų poras. Tokiais papročiais piktinamasi XVII a. Mažosios Lietuvos bažnyčių vizitacijos *Recessus generalis* („Visuotinis potvarkis“) ataskaitoje, pabrėžiant, jog prūsai kviečią „be galo daug kūmų“. Teigiama, kad tėvai kūmų „tegalį kviesti ne daugiau kaip vienuolika arba daugių daugiausia penkiolika“, o už kiekvieną neteisėtai viršaus pakviestą kūmą turį sumokėti bažnyčiai baudą (Vyšniauskaitė 1964, 469). Per krikštynas buvus trejus ar penkerius kūmus mini ir Teodoras Lepneris (BRMŠ III, 353). Tai, kad panaši tradicija tarp lietuvininkų gyvavo ir XIX a., patvirtina Eduardas Gizevijus, teigdamas, jog krikštynose dalyvaudavo kūdikio kūma, jo nešėja bei vežėja (Gizevijus 1970, 146). Matome, jog daugiausia tokių liudijimų yra iš Vakarų Lietuvos. Tai, kad tokių tradicijų būta ir kituose Lietuvos regionuose, parodo faktas, jog dar XX a. pirmojoje pusėje penkias šešias kūmų poras turtingesni valstiečiai kviesdavo ir Šiaurės Lietuvoje, Biržų krašte (Vyšniauskaitė 1964, 469). Pasak Z. Slaviūno, daug kūmų kviesta ne dėl pasirodymo, bet remiantis tikėjimu, kad toks vaikas bus dalingesnis (Slaviūnas 1947, 211).

Aptariamoje stebuklinėje pasakoje „Miegančioji gražuolė“ tėvas vieną iš lėmėjų pakviesti užmiršta arba vienai iš jų padeda prastesnį indą. Todėl tokia „ragana“ išsižeidžia ir palinki mergaitei blogos lemties – mirties. Dalyje variantų likusios lėmėjos ar viena iš jų šią pranašystę pakoreguoja: mergaitė ne mirs, bet užmigs ir miegos šimtą metų (BsOPS, nr. 189),

kol karalaitis ją pažadins (LTR 422 /142/). Tačiau užrašyta ir pabaiga sakmėms artimesnių šios pasakos variantų, kuriuose nėra motyvo apie pakoreguotą mergaitės likimą, todėl išsipildo mirtį pranašaujantis lėmimas (LTR 4545 /146/).

Taigi šioje pasakoje atskleidžiamas tikėjimas, kad likimo lėmėjos gali pasakyti kūdikio ateitį ne tik jo gimimo metu, bet ir apsilankiusios krikštynų vaišėse, nesvarbu, jos pakviestos ar ne. Tačiau, jei toks ritualinis pakvietimas yra užmirštamasis, krikštijamajam gali būti nulemtas tragiškas gyvenimas. Panašių kūrinių apie įžeistos likimo lėmėjos paskiriamą mirtį turi pietų slavai. Pavyzdžiui, vienoje kroatų novelinėje pasakoje šykštūs kūdikio tėvai nusižengia papročiai gimimo valandą ant stalo padėti duonos, vyno ir mėsos. Šiuo maistu, esą, turėtų vaišintis likimo lėmėjos. Joms atėjus, pirmoji žada, kad vaikas bus turtingas, kita jai paprieštarauja, jog jis bus vargšas ir gyvenime patirs sunkumų, o trečioji išsako lemiamą sprendimą: joms nebuvo palikta vaišių, todėl vaikas, sulaukęs septynerių metų, nuskęs. Pranašystė išsipildo (Brednich 1964, 95; SD II, 603)¹⁸. Panašių tikėjimų skatinami rumunai iš tiesų pirmąsias tris dienas po vaiko gimimo dengdavo stalą, ant kurio padėdavo įvairių daiktų, skirtų trims pas naujagimį, esą, ateisiančioms likimo lėmėjoms pamaloninti (Kretsu-Kantsyr 1995). Šios įvairių tautų, tarp jų ir lietuvių, pasakos bei papročiai iliustruoja elgesio su mitiniu pasauliu taisyklę, kad su aukšto statuso ir ypatingų gebėjimų turinčiais mitologiniais personažais dera elgtis pagarbiai. Mat, iš kitų tarpo nekorektiškai išskirta ar apskritai nepagerbta likimo lėmėja gali atkeršyti.

Per krikščioniškas krikštynas iškylantys vaizdiniai apie jose dalyvaujančias ir vaikui likimą paskiriančias mitines būtybes tikriausiai atskleidžia archajiškesnius, pagoniškus gimtųjų tikėjimus bei papročius. Istoriniai šaltiniai pateikia duomenų, jog baltai praktikavo savitas vaikų krikštijimo apeigas, vadinamąjį „naminį krikštą“. XIV a. popiežiaus legatų pranešime minimas Didžiojo kunigaikščio Gedimino posakis „tepakrikštija mane velnias“ (BRMŠ I, 390). Interpretuodamas šiuos žodžius N. Vėlius teigia, kad Gediminas turėjęs galvoje vieną iš lietuvių dievų, kurio vardu buvo atliekamos lietuvių krikštynos, o popiežiaus pasiuntiniai šį vardą pakeitė jiems suprantamesne „velnio“ (*diabolus*) sąvoka, kuria vadinti visi kitų re-

¹⁸ Brednich R. W. Volkserzahlungen und Volksglaube von den Schicksalsfrauen. *FF Communications*, no. 193. Helsinki, 1964.

ligijų dievai (BRMŠ I, 388–389). Istoriniuose dokumentuose išlikę įrašai apie baltus liudija, kad senosios vaiko krikštynų apeigos buvo atliekamos net ir įvedus krikščionybę. Pavyzdžiui, Sembos vyskupas M. Jungė apie 1426 m. išleistame įsake liepia katalikų dvasininkams stebėti, kad tėvai „savo vaikų, pakrikštytų jų klebonų“, nemėgintų perkrikštyti „nei upėse, nei kur kitur“ ir nerinktų jiems kitų vardų, „negu buvo duoti per krikštą“ (BRMŠ I, 483).

Etnologų manymu, liaudiškąjį krikštą galėjo reikšti pirmasis kūdikio prausimas namuose. Pirmą kartą prausdama vaiką, pribuvėja taip pat galėjo paveikti jo ateitį. Pavyzdžiui, tikėta „jei įdėsi duonos į pirmo prausimo vandenį, vaikas gyvenime visada bus turtingas, jei linų – bus geras ūkininkas“ (Paukštytė 1999, 58). Net XX a. pabaigoje buvo tikinčių, jog be šio ritualinio nuprausimo negalioja ir bažnytinės krikšto apeigos (Račiūnaitė 2002, 48). Dzūkijoje praėjus vienai dienai po gimimo buvo rengiamos pirmosios viešos kūdikio „praustynos“; į jas sukviečiama visa šeima bei giminės. Nupraususi vaiką, pribuvėja atskirai kreipdavosi į kiekvieną pirkioje esantį asmenį, kad šis prieitų arčiau ir palaimintų kūdikį kryžiaus ženkle bei įmestų į prausimo vandenį pinigą, kuris atitekdavo pribuvėjai. Esą, tik po tokių „*viešųjų praustynų*“ gali kūdikį matyti ir kiti, pašaliniai žmonės, kaimynai ir kaimynės, kas aplankys ar panorės kūdikį pamatyti“ (Krėvė 1933, 36). Ne mažiau reikšmingas buvo ir pirmasis kūdikio nuprausimas po krikšto bažnyčioje, vadintas *prausynomis*, *praustynomis*, *prastuvėmis* (Vaitkevičienė 2002, 127). Pribuvėja į lėkštutę pasisemdavo vandens, kuriame nuplovė kūdikį, ir su iš rūtų pasidarytu „penzeliu“ susirinkusiems svečiams tuo vandeniu tepdavo „po barzda“ (DSPSO, nr. 63) ar šlakstydavo į akis (BIVV, nr. 566). Tyrinėtojų manymu, *viešųjų praustynų* ar po krikštynų atliekamų *prausynų* bendruomeniškumas, apeiginis visų dalyvių šlakstymas vienu vandeniu suprastinas kaip naujo nario priėmimo į šeimą ir kaimo bendruomenę simbolinis aktas (LFCh, 16). Panašią idėją, matyt, teigia ir paprotys visus kūdikius šeimoje prausti „toje pačioje geldoje, kad broliukai ir sesutės santaikoje gyventų“ (BIVV, nr. 734). Taigi toks prausimasis vienu vandeniu vertintinas kaip suartėjimo bei supanašėjimo priemonė. Šiai hipotezei patvirtinti galime prisiminti stebuklines pasakas, kuriose, pavyzdžiui, iš aviniuko pėdos atsigėręs berniukas pats avinėliu pavirsta (AT 450) ar į vandens telkinį įstumta jaunamartė virsta antelevandenu paukščiu (AT 405).

Lietuvoje pastaraisiais amžiais gyvavo tradicija namuose kūdikį iki bažnytinio krikšto vadinti nekrikščioniškais vardažodžiais. Pasak Motiejaus Valančiaus, XVI a. lietuviai nekrikštytiems vaikams duodavo medžių ir žolių vardus (VR II, 87). XX a. nekrikštytą vaiką buvo įprasta vadinti *ubagiuku* (BsJK, 130, nr. 36), bendrinio *ramučio* ar *ramutės* vardu, o kartais, dėl krikščionybės įtakos, – *žyduku* ar *pagoniuku* (Marcinkevičienė 2003, 61)¹⁹. Analogiškų papročių laikėsi ir slavai. Pavyzdžiui, rusai visus vaikus iki krikšto vadino *Bogdanais*, t. y. „Dievo duotais“ (Кормина 1999, 224). Tačiau, jei gimęs vaikas būdavo silpnas, nieko nelaukdama jį namuose pakrikštyti galėdavo pribuvėja. Šis krikštas galiojo naujagimio mirties atveju, o jei kūdikis išgyvendavo, tai bažnytinio krikšto metu jį krikštydavo tuo pačiu pribuvėjos duotu vardu (Račiūnaitė 2002, 49).

Iki įvedant krikščionybę vardas vaikui, matyt, ir būdavo suteikiamas namie. Vardo svarba ir įtaka žmogaus likimui ryškėja iš XVII a. Pauliaus Einhorno aprašytų latvių tikėjimų. Pasak šio vokiečių dvasininko, latviai mėgę suteikti savo vaikams gyvūnų ir paukščių vardus, geisdami, jog vaikai būtų apdovanoti tų gyvų sutvėrimų savybėmis (BRMŠ III, 633). Be to, tuos vaikus, kurie po krikšto bažnyčioje tapdavo neramūs, rėkdavo ir spardydavosi, latviai perkrikštydavo pagal liaudiškus papročius kitu vardu, manydami, kad vaikas prieš tai gavo „netinkamą ir nemalonų“ vardą (BRMŠ III, 599; 679). Įdomu, kad, pavyzdžiui, rumunai papročio pakeisti susirgusiam kūdikiui vardą laikėsi ir XX a. (Kretsu-Kantsyr 1995). Aptarti su žmogaus vardu susiję tikėjimai bei papročiai atskleidžia, kad tikėta magine vardo galia paveikti jo savininko likimą.

Anot Angelės Vyšniauskaitės, archajiškesni yra su gimimo diena susiję ritualai, o tautos, kurios nepriėmė katalikybės, ligi šiol švenčia tiktai gimimo dieną. Krikščioniškuose kraštuose labiau sureikšmintą yra krikšto diena. Todėl ir Lietuvoje senoji gimtadienio tradicija buvo „sukrikščioninta“ ir tikinčiųjų bendruomenėje reikšmingesne laikyta krikšto diena (Vyšniauskaitė 1967, 65–66). Tačiau visiškai neišnyko ir su kūdikio gimimu siejami papročiai. Abi apeigos siejantys giluminiai panašumai greičiausiai pagrįsti ritualine „pėrėjimo“ situacija, kai naujagimis „įvedamas“ į žmonių bendruomenę. Kaip jau buvo minėta, gimtųjų metu vaikui apskritai suteikiamas „savojo“ žmogaus statusas, o per krikštą jis yra priimamas į „tikrų“

¹⁹ Marcinkevičienė N. Motinos žodžio galia: praeiksmi. *Liaudies kultūra*, nr. 1. Vilnius, 2003, 54–61.

žmonių – krikščionių – bendruomenę (Кормина 1999, 222). Matyt, todėl į krikšto dienos apeigų struktūrą galėjo pereiti ir kai kurie senieji su vaiko gimimu susiję vaizdiniai, arba jie, šiek tiek pakeitę savo formą, bet išlaikę panašią semantiką, gyvavo ir gimtųjų, ir krikštynų ritualuose. Taigi galima kelti mintį, jog ir stebuklinėje pasakoje „Mieganti gražuolė“ ryškėjantys tikėjimai, kad krikštynų puotoje dalyvauja mitinės būtybės, atskleidžia archajiškesnius su liaudiškaisiais gimtųjų papročiais susijusius vaizdinius.

Bendro valgymo magija

Atkreiptinas dėmesys, jog aptariamoje pasakoje mergaitės likimas nusakomas vaišių metu. Bendras valgymas tradicinėje kultūroje buvo vienas iš dažniausių simbolinių veiksmų, kuriais siekta paminėti reikšmingą bendruomenės ar šeimos gyvenimo įvykį (Vyšniauskaitė 1989, 97–98)²⁰. Kodėl vaišėms skirta tiek dėmesio? Visų pirma, matyt, tikėta, kad jei daug valgoma šventės metu, maisto bus ir visą likusį laiką. Šį supratimą iliustruoja apeiginis raginimas per krikštynas svečiams valgyti kuo daugiau: tėvai „prašinėja svetelius sočiai valgyti, kad sotus būtų jų sūnelio (dukrelės) visas gyvenimas, kad per savo visą amželį bado nepatirtų, <...> alučio ir saldaus midučio nesigailėti, stiklines iki dugno gerti, kad jų sūnelis (dukrelė) visą savo gyvenimą nealktų, per visą savo amželį troškulio nepatirtų“ (Krėvė 1933, 41).

Be to, vaišių metu svarbūs yra ir tokie veiksmai kaip dalijimasis maistu bei bendras valgymas. Atsinešto gausaus maisto ir kūdikiui linkimos gyvenimo pilnatvės sąsajos ryškėja šioje pastaboje: į palankynas „eina kaimynės su pilnom rankom ir linki, kad jo [vaiko] gyvenimas būtų pilnas gėrybių“ (AED, 341). Į krikštynas dalį valgių taip pat sunešdavo ateinantys žmonės (Vyšniauskaitė 1995, 369)²¹. Toks naujagimiui suneštas maistas išreiškė visuminę bendruomenės dalią. Susirinkusieji, bendrai jį valgydami, taip tarsį naujai tą dalią perskirstydavo, suteikdami jos ir kūdikiui. Taigi bendras valgymas taip pat simbolizavo naujo nario priėmimą į bendruomenę. Pasak S. Tolstajos, tokiomis bendromis krikštynų vaišėmis tikėtasi magiškai sustiprinti tą pirminį dalios paskirstymą, kuris įvyksta gimstant kie-

²⁰ Vyšniauskaitė A. Gėrimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu. *Ritualas, blaivybė, kultūra*. Vilnius: Mintis, 1989, 95–122.

²¹ Vyšniauskaitė A. Dieveniškųjų senieji šeimos papročiai. *Dieveniškės*. Vilnius: Mintis, 1999, 356–371.

kvienam naujam žmogui (Толстая 1994, 145)²². Prisimintina ir lietuvių kalbininko P. Skardžiaus mintis, kad posakis „Taip laima lėmė“ bus reiškęs „taip laima laužė, t. y. atlaužusi davė, skyrė“ (LM 3, 101).

Lietuvoje tokią bendruomenės dalią, visam sociumui paskirtą laimės kiekį galėjo simbolizuoti per krikštynas valgoma vadinamoji „bobutės (pribuvėjos) košė“. XX a. pradžioje apie Merkinę ir Liškiavą tokią grikių košę sunešdavo „kaimynai, giminės ir kiti, kurie ateina į bankietą“; bobutė ją „po šmotelį“ išdalydavo visiems susirinkusiesiems (BIVV, nr. 541). Kai kur Rytų Aukštaitijoje XX a. viduryje krikštynų vaišes pajvairindavo jau humoristiškai traktuota ceremonija – „bobutės košės“ pirkimas. Šitaip vadinta pribuvėjos puode iškepta ir dubeniu apvožta kiaušinienė. Susirinkusieji, sumesdami pinigų pribuvėjai, košę išpirkdavo ir tuomet visi būtinai jos paragaudavo (Vyšniauskaitė 1964, 473–474; Vyšniauskaitė 1967, 61–62). Žemaitijoje panašią funkciją atliko susirinkusiesiems išdalijamas „kūmų pyragas“ (BIVV, nr. 541, 543). Dieveniškėse grikių košė ar iš nemenko kiaušinių skaičiaus kepta kiaušinienė išliko vienu pagrindinių krikštynų patiekalų iki XX a. antrosios pusės (Samulionytė 1995, 300)²³. Didelis patiekalams vartojamų tos pačios rūšies produktų (kiaušinių, kruopų) kiekis, matyt, simbolizavo gausą ir išreiškė kūdikiui trokštamo ir linkimo dalingo gyvenimo intenciją.

Tokie krikštynų vaišių metu atliekami veiksmai taip pat sietini ir su pirmojo karto, pradžios magija. Įvairiuose atitinkamo etapo pradžią žyminčiuose ritualuose figūruoja bendras valgymas iš vieno indo, maisto (duonos kepalas, košės) dalijimas. Vaišių metu panašūs linkėjimai sakomi ne tik pakrikštytam vaikui, bet ir jauniems per vestuves ar persikėlus gyventi į naują namą.

Kokybinė laiko kaita ir pikto žodžio paveikumas

Žmonių manyta, jog labai svarbu, kai ištariami gera ar bloga kitam asmeniui linkintys žodžiai, nes tikėta, jog esąs „ant dienos visos vienas kvadransas nelaimingas, su kuriu gali žmogų pagadinti; <...> jei kas tropija ką pasakyti ar ištarti, teip ir pastoja“ (DSPSO, nr. 36). Todėl pirmąkart pa-

²² Толстая С. М. «Глаголы судьбы» и их корреляты в языке культуры. *Понятие судьбы в контексте разных культур*. Москва: Наука, 1994, 143–147.

²³ Samulionytė J. Kaimiečių stalo indai ir įrankiai. *Dieveniškės*. Vilnius: Mintis, 1995, 295–310.

mačius naujagimį vaiką ar gyvulėlį drausta juo grožėtis, nes jie gali tuojau susirgti ar numirti, „jeigu blogoje valandoje išsitarsi“ (BILMM, nr. 490 b; plg. BLVV, nr. 615 b). Negerai ir „keikc vaikų“, nes „apsunkysi jų dalių“ (Marcinkevičienė 2003, 60), taigi bus pablogintas jam skirtas gyvenimas. Ypač pavojinga, kai tėvai supyksta ant nepaklusnaus vaiko: „Jeigu kokį prakeiksmą ištarei tą minutę, o labiausiai tėvai vaikam, ir baigta – nebeįtaisysi, ar raudok, ar giedok, povisam, taip ir bus“ (VLD, 294). Motinos žodžiais, „visų gyvenimų man širdis plyšta, kad aš savo vaikų prakeikčiau“ (Marcinkevičienė 2003, 60). Taip pat sakoma: „Nekeik vaiko, kai jis verkia, nes giltinė dalgę galanda, kai tu sukeiki“ (Krėvė 1926, 488)²⁴. Šiame draudime mirties artėjimas išsakytas metafora, nes tikima, kad prieš žmogaus mirtį gali būti girdimas galandamo dalgio garsas (LRš, nr. 123). Taigi tai yra perspėjimas motinai, kad nederamu elgesiu neprišauktų savo vaiko mirties.

Paprasti žmonės nenumano, kada prasideda ar baigiasi lemtingasis laikotarpis: „Gali visų gyvenimų staugc, keikc, zaunyc – nieko“ (Marcinkevičienė 2003, 60). Tačiau, pavyzdžiui, burtininkai, per metus priskaičiuoja daugiau kaip 30 nelaimingų dienų ir „tose dienose ne kokio darbo nereik pradėti, į kelionę neiti, nevesti pačios ir kūdikio į krikštą nevežti ir t. t.“ (BILMM, nr. 546).

Ši priklausomybė tarp atitinkamo laiko ir tuomet ištarto žodžio pagrįsta supratimu, jog laikas yra kokybiškai nevienodas. Jį, esą, sudaro laimingos ir nelaimingos atkarpos. Mitologinė samprata apie gerą / blogą, sėkmingą / nesėkmingą, saugų / pavojingą laiką yra liaudiškosios laiko aksiologijos pamatas ir ja remiamasi, apibūdinant įvairius laiko vienetus – nuo akimirkos, minutės iki valandos ir ilgesnės kalendorinių metų ar gyvenimo atkarpos. Vis dėlto pagrindinis tokio vertinimo objektas yra savaitės dienos bei dienos apskritai (SD I, 450; SD II, 94). Geros, laimingos ir sėkmingos dienės pasirinkimas tradiciškai laikomas viena svarbiausių sąlygų, pradedant bet kokią veiklą, o ištikusios bėdos, nelaimės ar ligos neretai aiškinamos netinkamai pasirinkta ar nelaiminga (pavyzdžiui, vaiko pradėjimo, jo gimimo, krikštynų, vestuvių ir pan.) diena (SD II, 94).

Tikėta, kad išsipildo ir prakeiksmu palinkėta mirtis: „Pasakydavo ant vaiko, „kad tu pasikartum“, – ir jis pasikardavo“ (BsV, sk. XXIII, nr. 3).

²⁴ Krėvė-Mickevičius V. Burtai ir prietarai, Marcinkonių, Ratnyčios, Merkinės, Perlojos ir Nedzingės parap. rinkti. *Tauta ir žodis*, kn. IV. Kaunas, 1926, 487–503.

Panašios situacijos, kai žmogus sukeikia jam kuo nors neįtikusį artimąją, vaizduojamos mitologinėse saktėse bei stebuklinėse pasakose, kurių struktūroms yra būdingi ES, priskiriami tipui „Herojus neatsargiai naudoja magišką priemonę“ (1.2.1.11.). Prakeiktas asmuo pradingsta arba virsta gyvūnu (KLPTK I, 383; KLPTK III, 139). Padavimuose tėvai be leidimo nutarusius tuoktis vaikus prakeikia, kad šie pavirstų akmenimis. Tokių, esą, „suakmenėjusių vestuvių“ gausu visoje Lietuvoje (KLPTK III, 313). Žmogiškosios prigimties praradimas traktuotinas kaip mirtis. Stebuklinėje pasakoje „Žmona išvaduoja prakeiktą vyrą“ (AT 445*) duoną minkanti motina sukeikia sūnų už tai, kad šis jai suduoda rykštele per rankas, palinkėdama, jog jis per savo vestuves prasmegtų skradžiai žemę (DPSO, nr. 71; BIVLT, nr. 509). Pažymėtina, jog neatšaukiamumo galios įgyja tik garsiai išsakyti lėmimai ar balsu išstarti prakeikimai. Šioje vietoje galima kalbėti apie rėmimąsi magiška kalbos galia, kai tikima, kad tam tikrų garsiai pasakytų žodinių formulių turinys būtinai išsipildo. Tai, pasak tyrinėtojų, sietina su mitinės mąstysenos ypatybe neskirti objekto ir jį įvardijančio žodžio (Мелетинский 1976, 164)²⁵. Todėl atitinkamos frazės ištarimas yra prilyginamas joje minimiems veiksams ar nusakomai situacijai. Tik šiuo atveju ryškesnis yra ne pozityvus kuriamasis, bet negatyvus griaunamasis poveikis žmogaus gyvenimui (Jasiūnaitė 2001, 137–138)²⁶.

Išvados

Straipsnyje analizuoti etnografiniai ir folkloriniai lietuvių tradicinės kultūros faktai atskleidė, jog mitinėje sferoje žmogaus būtis yra modeliuojama, siejant veiksmą, žodį bei laiką. Įsitikinome, kad vaiko egzistenciją išskirtiniu metu atliktais tam tikrais veiksmais ar išstartais magiškais žodžiais gali paveikti jo tėvai bei kiti jam artimi žmonės. Linkint gerovės rituališkai ypatingu šeimyninių švenčių metu, išsidalijant ir bendrai valgant apeiginius vaišių patiekalus, taip pat tikėtasi „pagerinti“ naujagimiui skirtą likimą. O negeru laiku išstartais žodžiais neigiamai paveikiamas ne tik kūdikio, bet ir vyresnio asmens likimas, pagadinama sveikata ar net atimama gyvastis. Šis griežtas veiksmų sankcionavimas pagrįstas pirmojo

²⁵ Мелетинский Е. М. *Поэтика мифа*. Москва: Наука, 1976.

²⁶ Jasiūnaitė B. Dėl vienos keiksmo formulės kilmės. *Tautosakos darbai*, XV (XXII). Kaunas, 2001, 136–140.

karto magija bei panašumo dėsnium, kai tikima, jog išsipildys tai, kas sakoma ar daroma tam tikru atskaitos tašku laikomą dieną.

Šaltiniai

- AED – *Atbėga elnias devyniaragis*. Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė. Sudarė, parengė P. Jokimaitienė, N. Vėlius. Melodijas spaudai parengė B. Ambraziejus. Vilnius: Vaga, 1986.
- AT – The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarnes Verzeichnis der Marchentypen (FFC no. 3). Translated and Enlarged by Stith Thompson. *FF Communications*, no. 184. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia, 1964.
- BKrT – *Biržų krašto tautosaka*. Užrašė Julius Janonis ir Marija Janonienė. Parengė K. Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1982.
- BILMM – Jonas Balys. Liaudies magija ir medicina. Jonas Balys. *Raštai*, t. 4, 219–281. Parengė R. Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
- BlML – Jonas Balys. Mirtis ir laidotuvės: lietuvių liaudies tradicijos. Jonas Balys. *Raštai*, t. 5, 121–214. Parengė R. Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BIVLT – Jonas Balys. Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. Spaudai parengė dr. J. Balys. *Tautosakos darbai*, IV. Kaunas, 1938.
- BIVV – Jonas Balys. Vaikystė ir vedybos: lietuvių liaudies tradicijos. Jonas Balys. *Raštai*, t. 5, 1–118. Parengė R. Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BRMŠ I, III – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1, 3. Sud. N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, 2003.
- BsJK – *Juodoji knyga (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 12)*. Sudarė K. Aleksynas. Parengė K. Aleksynas, L. Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- BsLPĮ 3 – *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 3 (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 3*). Surinko Jonas Basanavičius. Parengė K. Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1997.
- BsOPS – *Ožkabalių pasakos ir sakmės (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 8)*. Užrašė Vincas Basanavičius. Parengė K. Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- BsV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių (Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka, t. 7)*. Surinko Jonas Basanavičius. Parengė K. Aleksynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- DSPSO – *Pasakos. Sakmės. Oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Parengė B. Kerbelytė ir K. Viščinis. Redagavo K. Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1973.
- KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1, 3. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, 2002.
- LFCh – *Lietuvių folkloro chrestomatija*. Parengė B. Kerbelytė, B. Stundžienė. Vilnius: Regnum fondas, 1996.
- LM 3 – *Lietuvių mitologija*, t. 1. Vilnius: Mintis, 1995.
- LRš – *Lietuvių rašytojų surinktos sakmės ir pasakos*. Parengė B. Kerbelytė. Red. K. Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1981.
- LTR – *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas*.

- PZ – *Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.)*. Сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. Москва: Индрик, 2003.
- SD I – *Славянские древности: энциклопедический словарь* (в пяти томах), т. 1, 2. Под ред. Н. И. Толстого. Москва: Международ. отношения, 1995, 1999.
- VLD – *Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės*. Parengė N. Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.
- VR II – Motiejus Valančius. *Raštai*, t. 2. Vilnius: Vaga, 1972.

Literatūra

- Brednich 1964 – Rolf Wilhelm Brednich. Volkserzahlungen und Volksglaube von den Schicksalsfrauen. *FF Communications*, no. 193. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Dundulienė 1982 – Pranė Dundulienė. Lietuvių etnografija. Vilnius: Mokslas.
- Dundulienė 2002 – Pranė Dundulienė. Senieji lietuvių šeimos papročiai. 2-asis leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Elisonas 1925 – Jurgis Elisonas. Burtai, Panevėžio apskr. rinkti. *Tauta ir žodis*, kn. II, 341–363. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys.
- Gizevijus 1970 – Eduardas Gizevijus. Kai kurie dar prieš keletą dešimtmečių buvę lietuvininkų gimtųjų ir krikštynų papročiai. *Lietuvininkai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*, 141–147. Vilnius: Vaga.
- Jasiūnaitė 2001 – Birutė Jasiūnaitė. Dėl vienos keiksmo formulės kilmės. *Tautosakos darbai*, XV (XXII), 136–140. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kerbelytė 1998 – Bronislava Kerbelytė. Pasakos ar mitai? *Darbai ir dienos*, t. 6 (15), 145–152. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kerbelytė 1999 – Bronislava Kerbelytė. Folk Legends as a Means of Research into Customs. *Darbai ir dienos*, t. 11 (20), 53–59. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kretsu-Kantsyr 1995 – Joanna Kretsu-Kantsyr. Birth and Death in the Romanian Folk Belief [interaktyvus]. *Folk Belief Today*. [Tartu]: Estonian Literary Museum; <<http://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/usund/ingl/>> [žiūrėta 2005 04 25].
- Krėvė 1933– Vincas Krėvė-Mickevičius. Krikštynų apeigos Dzūkijoje. *Mūsų tautosaka*, t. 7, 30–45. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos komisija.
- Krėvė 1926 – Vincas Krėvė-Mickevičius. Burtai ir prietarai, Marcinkonių, Ratnyčios, Merkinės, Perlojos ir Nedzingės parap. rinkti. *Tauta ir žodis*, kn. IV, 487–503. Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys.
- Marcinkevičienė 2003– Nijolė Marcinkevičienė. Motinos žodžio galia: prakeiksmi. *Liaudies kultūra*, nr. 1, 54–61. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Paukštytė 1999 – Rasa Paukštytė. *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Paukštytė 2008 – Rasa Paukštytė-Šaknienė. Gimtuvės. Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnietis, Rasa Paukštytė-Šaknienė. *Lietuvių šeima ir papročiai*, 434–482. Vilnius: Mintis.
- Račiūnaitė 2002 – Rasa Račiūnaitė. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga – XX a. vidurys)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Račiūnaitė 2001– Rasa Račiūnaitė. Sáva ir svėtima žmogaus gyvenimo ciklo papročiuose. *Pasaulio lituanistų bendrijos darbai*, t. 5–6, 83–91. I. *Tautinio tapatumo ir tautinės kultūros problemos*. II. *Lietuviai ir lituanistika už Lietuvos ribų XX a.* Vilnius: [baltos lankos].

- Samulionytė 1995 – Janina Samulionytė. Kaimiečių stalo indai ir įrankiai. *Dieveniškės*, 295–310. Vilnius: Mintis.
- Slaviūnas 1947 – Zenonas Slaviūnas. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose. *Senoji lietuviška knyga: pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai pažymėti*, 165–214. Kaunas: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla.
- Šmitas 2004 – Pēteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Iš latvių kalbos vertė D. Razauskas. Vertimo redaktorė L. Kudirkienė. Vilnius: Aidai.
- Urbanavičienė 2000 – Dalia Urbanavičienė. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
- Vaitkevičienė 2002 – Daiva Vaitkevičienė. Laima gimtuvėse ir krikštynose. *Tautosakos darbai*, XVI (XXIII), 123–139. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vėlius 1977 – Norbertas Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga.
- Višinskis 1964 – Povilas Višinskis. Antropologinė žemaičių charakteristika. Povilas Višinskis. *Raštai*, 129–237. Vilnius: Vaga.
- Vyšniauskaitė 1995 – Angelė Vyšniauskaitė. Dieveniškių senieji šeimos papročiai. *Dieveniškės*, 356–371. Vilnius: Mintis.
- Vyšniauskaitė 1989 – Angelė Vyšniauskaitė. Gėrimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu. *Ritualas, blaivybė, kultūra*, 95–122. Vilnius: Mintis.
- Vyšniauskaitė 1967 – Angelė Vyšniauskaitė. *Lietuvių šeimos tradicijos*. Vilnius: Mintis.
- Vyšniauskaitė 1964 – Angelė Vyšniauskaitė. Šeimos buitį ir papročiai. *Lietuvių etnografijos bruožai*, 449–526. Red. A. Vyšniauskaitė. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Кормина 1999 – Жанна Владимировна Кормина. Институт крестных родителей в традиционной культуре. *Проблемы социального и гуманитарного знания: сборник научных работ*, вып. 1, 221–239. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.
- Мелетинский 1976 – Елеазар Моисеевич Мелетинский. *Поэтика мифа*. Москва: Наука.
- Свирновская 1999 – Ася Владимировна Свирновская. Мера и доля: концепция судьбы. *Проблемы социального и гуманитарного знания: сборник научных работ*, вып. 1, 305–328. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.
- Толстая 1994 – Светлана Михайловна Толстая. «Глаголы судьбы» и их корреляты в языке культуры. *Понятие судьбы в контексте разных культур*, 143–147. Москва: Наука.
- Цивьян 1994 – Татьяна Владимировна Цивьян. Человек и его судьба – приговор в модели мира. *Понятие судьбы в контексте разных культур*, 122–129. Москва: Наука.

Radvilė RacėnaitėATTEMPTS TO INFLUENCE CHILD'S FATE IN
LITHUANIAN TRADITIONAL CULTURE

Summary

People were always feeling the need of perceiving the problems of their existence. When going deep into Lithuanian traditional culture, it becomes apparent that the quality of life (fortune or misfortune; wealth or poverty), life span and death circumstances were predetermined by fate. Lithuanian folklore contains a pronounced conviction that it is nearly impossible to change fate predestined at birth. It is almost impossible to avoid a destined spouse and to escape the predestined death. In Lithuanian traditional culture, seeing that existence was perceived as determined in advance, the inducement to submit to the power of fate was more important. Notwithstanding that people tried to influence the future life of the child by magical means and to shift his physical, mental, and moral features and material prosperity into a positive way.

The article analyses the ways to influence child's fate with the help of magic in Lithuanian traditional culture. Chronologically, boundaries of the main data researched are from the end of the 19th to the middle of the 20th century.

Considerable attention is given to beliefs and customs connected with some phases of child's birth, rituals of nativity and rituals of christening. It was believed that child's life quality is influenced by the time of his / her embryonic initiation and mother's behavior during entire pregnancy period. It was being attempted to turn life into suitable pathway since the very first days and weeks of the child's life. It was the concern not only of the newborn's midwife and parents, but also of the whole rural community. It was very important to choose good godparents for a child, as it was believed that they pass over to the child a part of their own luck. On the contrary, those who dared to become godparents of an illegitimate child could expect themselves to become more prosperous in farming.

A symbolic collective wash of people invited to the christening in one water, common gathering at table with spread and goodwill felicitations were to determine the newborn's happy life. On the other hand, sad at-

mosphere of christening and poor table were considered to be a sign of the child's unhappy future. The sanctioning of actions is founded on first-time magic and the law of similarity when it is believed that the things said or done on a certain day, which is considered to be a starting-point, will be fulfilled.

The aforementioned ethnographic and mythological material is compared with tales of magic and belief legends that depict mythological beings connected with baptism. It was believed that during christening people are visited by mythical beings. Apparently, the feast of christening is participated by personified fortune (*laimė*), and at that time personified death (*giltinė*) stands by the door. The latter was avoided by taking out the child to be christened through a window. Presumably, the felicitations of happiness sent to a child were addressed to the very goddess of fate *Laima*. What is more, tales of magic also picture various mythical beings (*giltinė* or mysterious old man) that become the godparents of people's child and endow the godchild with special powers or magic objects. The importance of treating mythological beings respectfully that is pointed up in narratives is discussed and the impact of corresponding conduct on child's future is shown.

In addition, the analysis includes the beliefs and customs, which reveal that not only the existence of the child but also of an older person could have been influenced by bad compliments and curse. Beliefs in productive or destructive magical power of words are connected with concept that time is unequal in terms of value, i. e. it consists of different in quality – “good” and “bad” – phases. Conclusion is drawn that in Lithuanian traditional culture child's future life is shaped by the integration of action, word and time.